

Др Небојша Ранђеловић,*
Редовни професор Правног факултета
Универзитета у Нишу

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД
doi:10.5937/zrpfni1880499R

UDK: 94(497)
Раd примљен: 27.10.2018.
Раd прихваћен: 05.12.2018.

ЕВРОПСКЕ СИЛЕ, ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ЕТНИЧКИ ПРОСТОР И ИСТОЧНА КРИЗА У XIX ВЕКУ**

Апстракт: У чланку је у уводном делу дат осврт на историјско дефинисање појмова Источна криза и Источно питање, њихов настанак и значај за геостратешке, геополитичке и државно-правне процесе на Балкану. Уз њихово историјско и политичко значење дата је слика политике европских сила у XIX веку и рефлексивна на балканске државе (формиране и државе у настајању). Државно-правни процеси дефинисани источним питањем, са свим својим одликама наводе на закључак да ова питања нису затворена на овим просторима и да су добрим делом одредила политичку данашњицу.

Кључне речи: Источна криза, концерт великих сила, Србија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Бугарска.

1. Увод

Источна криза, као политички, историјски, државно-правни и геостратешки појам и процес, обележила је XIX век. Већина аутора, како савременика догађаја, тако и оних који су стварали у XX веку, па све до данас, овај појам користи за поједине догађаје и кризне моменте у XIX веку (Војислав Вучковић, Албер Сорел, Курт Керстен, Васиљ Поповић, Љиљана Алексић, Марија Тодорова и др). Овај појам, који суштински представља дуги процес, често се ставља у контекст кризе 1842-43. (Вучковић, 1957: 10) Поједини аутори га стављају у контекст грчке кризе двадесетих година XIX века, или у ранији период (наполеонови ратови, па све до XVIII века, када преписка Волтера и руске царице Катарине Велике наговештава дугу источну кризу). Овај појам се среће у револуционарној 1848-ој години, у

* necer@prafak.ni.ac.rs

** Раd је резултат истраживања на пројекту „Заштита људских и мањинских права у европском правном простору“ (бр. 179046), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

време Кримског рата, босанске кризе, током шездесетих година XIX века, руско-турских ратова, па све до почетка XX века и тражења повода за почетак Великог рата. Може се закључити да је Источна криза, у ствари, дуготрајни процес, са повременим прекидима, који су били окончање једне кризне ситуације и припрема друге. Кључни појам за одређивање процеса под именом Источна криза, јесте појам Источно питање. Источно питање, као државно-правна и геополитичка одредница једног историјског процеса, најпре ствара слику комплекса политичких и државно-правних питања, геополитичких и геостратешких сучељавања, јавних и скривених разлога великих сила за стварање, отварање, затварање и поновно отварање питања политичке прошлости, садашњости и будућности простора Балкана и Блиског истока. Геостратешка и геополитичка важност Балкана и његове околине, одредила је његову политичку судбину, најчешће креирану ван домашаја балканских простора и мимо воље балканских народа. Освајачки походи са југоистока на север и северозапад и обратно, указали су да геостратешке особине Балкана нису раздвајање и географска непремостивост (мишљење доминантно у античком свету), већ спајање и прожимање које отвара стратешке путеве за доминацију над евроазијским чвором и топлим морима Средоземља и Блиског истока. Чињеница да Балкан није једина веза између Европе и Азије не умањује његову геостратешку и геополитичку важност. Напротив. Руском платформом Европа јесте широко везана за Азију, али док се руска површ наставља у Сибир и пустиње Централне Азије, тешко приступачне и сасвим изван центара старих цивилизација, Балканско полуострво је блиско везано Егејским морем (многобројним расејаним острвима и мореузима) за Малу Азију и њоме за Индију и Египат, колевке најстаријих цивилизација. Док су преко Русије прешле искључиво миграције азијских народа којима је била страна виша култура, Малом Азијом и Егејским морем прелазиле су значајне културне струје. (Цвијић, 1995: 93) Правци миграције становништва и војних кретања предосманлијског периода, правци турских освајања и аустријско-руски одговори на ове походе, операције свих каснијих ратних збивања и геостратешких прегруписавања, указују да држање балканских сувоземних и водених путева значи важан положај у Европи као и контролу најважнијих стратешких праваца и међународних токова. Поменуте одлике Балкана најчешће су биле повод и разлог за државно-правне процесе, настајање и нестајање држава на овим просторима.

2. Источно питање – историјско и политичко значење

Историјско и политичко значење Источног питања треба тражити у одликама геостратешког и геополитичког положаја Балкана и његовог значаја у укупној стратешкој тежњи великих сила да доминирају Средоземљем. Геостратешка целовитост Балкана и Подунавља и стратешка настојања сила, наслеђена из претходних векова, одредили су полазне тачке европских политичких и државних сукобљавања XIX века. Немачки „Продор на Исток“, руско ширење на Југ и тежња за доминацијом у борби за турско наслеђе, настојања осталих европских сила да добију део који би од државне целине Турске одвојиле, настојање Турске да реформама своју империју врати у ред релевантних сила и остане на десном брегу савско-дунавског слива, чувајући га као своју природну границу и тежње балканских народа за ослобођењем, дали су стратешке одлике свих процеса који су руководили Источном кризом.

Ово питање сеже дубоко у прошлост. Поједини писци га смештају у предисламско време, имајући у виду свете ратове, поделу Римске империје и касније јачање и опадање Византије, папске напоре да се освоје света места у Палестини, и иду чак до тражења корена овог питања у фараонском Египту. Ужи историјски смисао појма Источно питање наћићемо у судару Европе са исламским светом, који је са собом донело продирање Турске у Европу и њено запоседање важних трговачких и војних путева, најкраће везе Запада са Истоком. У време успона моћи Отоманске империје било је то питање опстанка европских сила које су биле на удару Турских освајања, а потом, опадањем моћи Отоманске империје, ово питање је прерасло у борбу за турско наслеђе.

У дипломатској комбинаторици велике силе су настојале да им намере буду до краја скривене, али су њихове тежње и геостратешки положаји откривали њихова каснија деловања и ратне и дипломатске походе. Оно што ће наћи исход у XX веку било је познато још у XVIII. У писму руској царици Катарини Великој, 1769. године, Волтер каже: „Кад бих био Венецијанац, ја бих војску упутио на Кандију, док би се Ваше величанство борило за Јаши или за неко друго место. Кад бих био римски цар припале би ми Босна и Србија ускоро, па бих Вас затим позвао на обедовање у Софију, или Филипољ, у Румелији, пошто би је на пријатељски начин поделили.“ (Sorel, 1878: 44, 45) Поседовање мореуза и Цариграда тадашња гледишта су одређивала као могућност за стварање и место где се ствара „универзална монархија“. То исто понавља и министар спољних послова царске Русије Сазонов 1913. године: „Ко влада мореузима и Цариградом осуђен је од историје да понови историју Византијског и Османлијског царства и

да одатле иде до оних граница у Месопотамији и Босни, докле су та два царства ишла”. (Екмечић, 1996: 6) Занимљиво је да и данашња стремљења великих сила имају скоро идентична стратешка опредељења. Актуелни догађаји у Средоземљу, прерасподела моћи међу силама последњих деценија и идентични геостратешки интереси као и пре неколико векова, потврђују овакве тврдње.

3. Политика европских сила и Источно питање у XIX веку

За XVIII век се може рећи да је протекао у аустријско-руској доминацији у односима према Турској. XIX век је донео пуну интернационализацију Источног питања међу европским силама. И сам настанак назива Источно питање везује се за конгрес Свете алијансе у Верони 1822, када се решавало о судбини грчке револуције и ставу великих сила према њој.¹

Конгреси европских сила (Бечки 1815, Париски 1856, Берлински 1878) постављали су нова правила у европским, па и светским политичким односима, постављали нове и свргавали старе протагонисте на политичкој сцени, уводили у ред великих сила нове државе и настојали да истисну или ограниче старе.

Бечки конгрес 1815. године требало је да верификује постнаполеонску рестаурацију монархије и утврди пут Светој алијанси великих европских монархија (Аустрија, Русија, Пруска). Француска је испала из реда сила које кроје судбину Европе, док су остале силе третирале сва важна питања, па и Источно питање, сходно приципима рестаурације, стајући, барем декларативно, на пут револуционарним покретима народа који су тежили ка националном ослобођењу. Иако успостављена у циљу трајног европског мира, рестаурација је са собом донела и ретроградне одлике феудалних начела монархизма. Аутохтони покрети народа, нарочито под турском, али и под аустријском и руском влашћу, и њихов револуционарни карактер, демантовали су начела рестаурације и приморали европске монархе да се понашају у складу са насталим стањем. Ако се узме у обзир да су се силе држале слова Бечког конгреса (нарочито Русија и Пруска) онолико колико то није задирало у њихове интересе, јасно се видела припрема постреволуционарних односа (након 1848.), враћање Француске и увођење Сардиније у ред креатора европске политике, припрема нових

1 И пре тога су коришћени слични називи који су упућивали на карактер проблема: Источна криза, Турско питање, Источна ствар, Источни сукоб итд. Те појмове пратили су и метафорични називи за Турску, као на пример “јадни човек”, који се приписује царици Катарини, или “болесник на Босфору”, који се приписује цару Николају I.

међународних односа унутар Европе и према Турској и један нови рат окончан Париским конгресом 1856.

Кримски рат, који је претходио Париском конгресу, увео је једну новину. У односима са Русијом, који су готово увек имали ратни епилог, Турској више није била довољна вербална помоћ појединих европских сила праћена дипломатским притисцима, претњом ратом и надокнадама на другој страни. Сада је била неопходна оружана интервенција и директно мешање у рат на страни Турске. Велика Британија и Француска, а потом и Сардинија ушле су у рат на страну Турске, уз навијачку неутралност Пруске и Аустрије (аустријске трупе су чак ушле у подунавске кнежевине Влашку и Молдавију). Занимљиво је да је од Србије захтевано активно учешће у рату, и то против сизеренске силе Турске, на страни протекторске силе Русије. Србија, иако јој статус вазалне државе то није дозвољавао, определила се за неутралност, што је предствљао акт суверености, прећутно прихваћен од свих сила, а активно подржан од сизеренске силе. (Ранђеловић, 2008: 35) Без обзира на тврдње новог императора Русије Александра II и његовог државног врха, Русија је овај рат изгубила. Овај пораз, који Руси нису желели да признају, верификован је на Париском конгресу 1856. године. Париски мир је истиснуо Русију из првог плана при решавању Источног питања, одузевши јој право патроната над Влашком, Молдавијом и Србијом. Ово право преузеле су силе потписнице Париског уговора. Што се тиче Србије, Влашке и Молдавије, Париски конгрес је донео међународну верификацију њихове аутономије, од огромног значаја за њихово државно и национално конституисање.

Двадесетогодишњи период између Париског и Берлинског конгреса означиле су промене које су се тичале самих сила потписница Париског уговора. Русија је променила императора не мењајући свој унутрашњи апсолутизам и спољашњи империјализам, спремајући се за рат који ће надокнадити што је на Криму пропуштено. У Француској је царизам Наполеона III, након изгубљеног рата са Пруском, доживео слом, што је условило поновно успостављање републике. Пруски канцелар Бизмарк окончао је уједињење Немачке под жезлом пруске династије Хоенцолерна. Уједињењем Италије у јединствену краљевину под сардинијском династијом Савоја затворен је пут француском утицају на поједине апенинске државице и коначно стављена тачка на аустријску доминацију над покрајинама северне Италије и владарске амбиције побочних грана Хабзбурга у државама Апенинског полуострва. Аустријско царство постало је Аустро-Угарска монархија под царско-краљевском круном Франца Јозефа и стално претећом тенденцијом ка тријализму због бројног словенског елемента ове хетерогене државе. Истиснута из Италије и у

немачким питањима коначно поражена од своје супарнице Пруске, задовољење својих територијалних претензија Аустрија је могла да види само у турском наслеђу.

Сви ови европски процеси притискају Турску која, без реалне могућности да на њих утиче, постаје све више посматрач своје пропасти. Иако су унутрашњу политику Турске деветнаестог века обележиле реформе, њихови делимични успеси нису могли да спрече пропадање империје. Руски и аустријске претензије и однос вазалних кнежевина указивао је на скори крах вишевековне европске кампање Турске империје.

Са оваквим стањем ушло се у ратове 1876. и 1877. године, формално окончаним Берлинским конгресом и његовим исходом који је затворио једно и отворио друго поглавље Источне кризе и Источног питања. Резултати Берлинског конгреса материјализовани су у државно-правном и територијалном прекомпоновању Балкана. Уз територијална увећања, грађење фактичке независности (остварено кроз дуг и поступан процес државног конституисања), добило је формално признање, па су тако у ред држава са пуним признатим суверенитетом ушле Србија, Црна Гора и Румунија. Ревизијом Сан-Стефанског мира на геополитичкој карти Европе појавиле су се и две нове државне творевине: Кнежевина Бугарска и провинција Источна Румелија. Бугарска је добила статус вазалне кнежевине, а Источна Румелија статус провинције под непосредном политичком и војном влашћу султана, са административном аутономијом и гувернером хришћанске вероисповести.² Циљ да се стане на пут руској експанзији након победе у рату са турском, остале силе – учеснице Берлинског конгреса схватиле су тако што су као једино решење прихватиле растакање националног ткива Бугарске. Решење питања Босне и Херцеговине (према тајној руско-аустро-угарској конвенцији) нађено је у новом државно-правном статусу, са двојним суверенитетом и специфичним правним режимом. То је представљало неку врсту решења без решавања. Босна и Херцеговина је задржала врховни суверенитет султана, под аустро-угарском окупацијом.

Берлински конгрес требало је да буде решење велике источне кризе, а самим тим и Источног питања. Он је, међутим, представљао само нову страницу трајања Источног питања. У политичком смислу продужени XIX век (почео Француском револуцијом) окончан је балканским ратовима и Првим светским ратом. То је представљало само увод у бурне догађаје скраћеног XX века, који је продужено дејство Источног питања довео до данашњих дана.

2 Чл. 1-22 Берлинског уговора, Берлински конгрес и српско питање.

4. Источно питање и државност јужнословенских народа

Јужнословенски народи, кроз сукобљавања, савезе и интересе великих сила, у Источном питању су најчешће били и средство и мета. Свој државно-правни статус градили су према могућностима, извлачећи га с муком испод или унутар интереса великих сила. Интелигенција балканских народа, негде формирана, негде тек у повоју видела је еманципацију својих народа у својим, најпре независним, а потом и грађанским државама. Обим и простор једног чланка нису довољни да се сагледају сви сегменти утицаја процеса решавања Источног питања на државно правне процесе и развој државности балканских народа. Али се освртом на поједине делове стасавања државности и кроз поједине правне акте може створити јасна слика поменутих процеса.

Хрватска је своју државност чувала кроз векове погодбама хрватског племства и угарске, а потом хабсбуршке круне. Турска освајања су условила промене у овим односима. Најпре је физички расточено некадашње хрватско државно ткиво јер су неке традиционално хрватске територије пале под отоманску власт и нужно потпале под правну и сваку другу регулативу Турске. То је условило и настанак Војне крајине са специфичним статусом и са територијалног и са персоналног гледишта. Традиционални феудални систем хабсбуршког царства добио је нове одлике признавањем слободног сељачког поседа и извлачењем крајишког становништва из система феудалних обавеза због војне обавезе и обавезе чувања граница царства. Токови решавања Источног питања временом су мењали потребе државе за Крајином са таквим статусом, али инертност бечке администрације утицала је да се Крајина развојачи тек у другој половини XIX века. Но XIX век је донео и нове процесе који су најавили корените социјалне промене и промене у државно правном статусу Хрватске. Атрибути хрватске државности, чувани погодбом феудалних елита, више нису могли да егзистирају на старим основама. Феудалне погодбе племства морале су да буду замењене широм платформом укључивања настајућих нових друштвених слојева. Без њих није могло да се оствари продужење хрватске државно-правне традиције кроз процес растакања феудализма и постепеног хода ка стварању клице грађанског друштва. Поменуте процесе препознали су и делови хрватског племства (међу првима гроф Јанко Драшковић) који су се прикључили народњацима. (Јанковић, Мирковић, 1989: 235) Хрватски препород је одиграо кључну улогу у очувању поменутих државних одлика и одупирању Хрватске германизаторском утицају и сталној угарској опасности. Али промене у државно-правном статусу, често неприродне и условљене погодбама (1867. и 1868. године), утицале су да Хрватска своју државно-правну традицију није могла да

заштити од шаренила правних система. Са таквим стањем и уз сталну, паралелну тенденцију тријалистичког уређења монархије, Хрватска је створила Народно вијеће и са њим ушла у заједничку државу након Првог светског рата. Заједничка држава је тако добила шест правних подручја, од којих су хрватске крајеве захватала три: словеначко-далматинско и хрватско-славонско са одликама аустријског законодавства и војвођанско са одликама мађарског законодавства. (Ранђеловић, 2009: 163)

Србија је своју државност и ход ка независној држави градила у самом гротлу решавања Источног питања. Након стварања војничке државе Првог српског устанка и њене пропасти 1813. године, Србија је Другим српским устанком 1815. године отворила ново поглавље у стварању државе. То поглавље одликовао је процес стварања фактичког стања и његовог превођења у формално. Након усменог споразума Милоша Обреновића и Марашли-Али паше власт је постепено прелазила у српске руке, са стварањем парламентарних и државних органа. Након Ђакове буне 1825. године створени су државни органи (зачетак војске и тајне полиције) који су у интересу одржавања реда добили благослов и од турских власти. Стварање фактичке самоуправе и аутономије добили су формално признање хатишерифима 1830. и 1833. године. Србији је сада предстојао пут од формално признате кнежевине са вазалним статусом до независне државе. Тај процес је такође одликовала изградња фактичке независности која ће неминовно постати формална након Берлинског конгреса. У овом раздобљу Србија је небројено пута вршила право суверенства, некад уз благослов сизерена, много чешће на своју руку. Примери су очигледни: доношење Сретењског устава 1835. године, насилне промене на престолу 1839, 1842. године, учешће србијанских једница у Мађарској буни, Кримски рат и Париски конгрес, Светоандрејска скупштина 1858. године, уставни закони кнеза Михаила, Устав од 1869. године. На крају, право суверенства Србија је вршила и у српско-турским ратовима вршећи *ius belli* против сизерена. На спољном плану, поступност преласка фактичког у формално пратила је решавање српског питања у склопу Источног питања. Србија је имала сизерена, али је имала и протектора – царску Русију која се и фактички и формално мешала не само у питања статуса српске кнежевине, већ и у конкретна јавно-правна решења (Устав од 1838. године), некад сама, некад заједно са суседном силом – Аустријом. Након Кримског рата, на Париском конгресу 1856. године Србија је изгубила протектора, али је добила концерт гарантних сила и пуну интернационализацију свог статуса, гарантованог потписима представника сила на Париском мировном уговору. (Ранђеловић, 2008: 53)

Све време изградње српске државности препознаје се континуирани процес друштвених промена, који је условио стварање интелигенције и зачетка грађанског друштва. Када је кренула у стварање државе, Србија није имала грађанску класу ни у зачетку, па је логичније било да се државотворна клица зачне у Војводини, где је српско грађанство већ било стасало. Али умирућа Турска била је далеко погодније тле да се на њеним рубовима зачне нова држава, што је временом условило преливање грађанских идеја и утицаја из Војводине у Кнежевину Србију. Земља у којој су обичаји постајали право, где су својински односи регулисани турским наслеђем и тапијским системом, добила је 1844. године Грађански законик са доминантим утицајем Аустријског грађанског законика и препознатљивим утицајем Француског грађанског законика. Након стицања и формалне независности 1878. године, Србија је већ била способна да у историју своје државности и уставности унесе либерални Устав од 1888. године, који је био пуни израз стварања грађанског друштва.

Босна и Херцеговина није била само предмет процеса решавања Источног питања, већ најпре његова жртва. Религијска сложеност и комплексност односа вековима грађених, али никада изграђених, утицали су на посебност државно-правних процеса. У отоманском државно-правном систему Босна и Херцеговина је имала посебан статус. Носиоци борбе за очување таквог положаја били су врхови капетанско-ајанског слоја међу босанским беговима. Та борба је са собом носила парадокс да су најтврђи чувари отоманске традиције били босански бегови, који ни етнички, ни културолошки, ни по језику нису били турског порекла. Као носиоци привилегија они су се опирали свему што је могло на било који начин да промени њихов дотадашњи начин живота. Такво неговање ретроградних тежњи ишло је дотле да се у опирању свакој врсти реформи тражио и посебни статус за Босну који се неће регулисати у Цариграду. Градашчевићева буна је окончана релативним успехом, али поход Омер-паше Латаса је сломио цвет босанског беговата и оставио Босну немоћну да задржи старо и неспособну да прихвати ново. То време је у Турској обележено реформама Махмуда II и Абдул-Меџида I. Абдул-Меџидово време добило је назив времена модерних реформи – Танзимат (танзимати-хајрије – повољна преуређења). Творац ових реформи био је Мустафа Решид-паша. Почетак реформи био је хатишериф из Гилхане (Ћилхане, Ђулхане) 1839. године, који је представљао неку врсту повеље слободе Османлијског царства. Овим хатишерифом дата је отоманским поданицима свих вера гаранција за сигурност, живот, част и имање, за правилан начин разрезивања и убирања пореза, као и регрутовања војника и трајања њихове службе. Обећано је да ће се укинути монополи,

куповање чиновничких положаја, да ће се ограничити војни издаци и време војне службе свести на 4 – 5 година. Спровођењу Танзимата претио је обрачун са ретроградним покретима старе провинцијске олигархије и читав низ мера успостављања савремених државних институција. Може се рећи да је тежње носилаца Танзимата најбоље карактерисала мисао великог адмирала Халил-паше при његовом повратку из Русије: "Враћам се уверен да се морамо помирити с тим да се повучемо у Азију, ако не пожуримо да имитирамо Европу". (Поповић, 1996: 167) За овакве реформе, међутим, не само у Босни, већ и у читавом царству било је касно. Оне су, својим делимичним успехом, само успориле пропаст царства. Са таквим државно-правним вакумом Босна и Херцеговина је дочекала Берлински конгрес и аустро-угарску окупацију. Војни заповедник и цивилни адлатус, вршиоци власти, спроводили су вољу бечког двора и двојство законодавства аустријске традиције на шеријатским темељима. Са таквим стањем и покушајем да се кроз босански мелтинг пот Бењамина Калаја створи јединствена босанска нација, ушло се у анексиону кризу, признање анексије и доношење Устава за Босну и Херцеговину 1910. године. Историја је показала да је то био добар увод у сарајевски атентат и крвави расплет свих босанских криза које је носио XX век.

5. Закључак

Наведени историјски и државно-правни процеси намећу закључак да многобројне источне кризе, у ствари, представљају јединствени процес који, скоро двовековну борбу сила и балканских држава, сажима у јединствени дуготрајни геостратешки, историјски и политички чвор под називом Источна криза. Овај процес прати недељиво Источно питање, које траје вековима. Његове рефлексије условљавале су државно-правни статус балканских народа и њихову судбину. Кратак осврт на свеукупност постављених питања, дат сходно простору који одређује величина једног чланка, само је сегмент слике читавог комплекса утицаја Источног питања на балканске народе.

Овај сегмент вреди илустровати и делом дипломатске преписке пред Берлински конгрес, која је под паролом решавања Источног питања астварала основу за нову геостратешку поделу територија, чија је идентичност са данашњицом забрињавајућа. Као пример може се узети Мемоар аустро-угарске владе британској влади у коме се образлажу правци аустро-угарске политике и нужност окупације Босне и Херцеговине. Прилог који је одаслан уз овај мемоар носио је геостратешку и геополитичку анализу, упућујући судбоносне поруке које ће, на жалост обележити читав наредни

век а нарочито његов крај. На почетку овог акта образлаже се опасност од постојања веће словенске државе на југу Европе по општу стабилност. Као географски чинилац нестабилности поседа монархије наводи се Далмација, која се као уски приморски појас не може одржати без стабилног залеђа. Потом се наводе разлози због којих Босна и Херцеговина не може да егзистира као засебна аутономија, односно државна творевина. Ти разлози су географске, привредне, а понајвише етничке и верске природе. "Једна велика тешкоћа – стоји у Прилогу меморандума – постоји већ у самим разликама између Босне и Херцеговине. Херцеговци су један планински народ, сиромашан и ратнички расположен, а са малим проблемима; а Босанци су земљораднички и мирољубив народ са једном изразитом поседничком класом. Дакле, ако се ова два подручја уреду по принципу самоуправе, једна иста форма не би одговарала обема, па би се морале створити две аутономије. Свако од ова два подручја је и сувише сиромашно, да би на овакав начин могло само собом да управља. Али, она су истовремено и заједно. Још веће препреке су из верских односа. Становништво се састоји од муслимана, српских православаца и католика који живе, не само подвојено по селима и срезовима, већ и заједно по истим градовима и селима, па често међусобно и непријатељски настројени. С обзиром на неизбежне спорове појединаца као и у целокупности ових елемената било би разумљиво да сваки део тражи за себе подршку извана... Из тих разлога би неко аутономно конституисање ових подручја, чак и кад би то за тренутак било изводљиво, неизбежно представљало један прелазни експеримент који би, једном речју, морао да води уједињењу са неком од сродних суседних земаља." (Стојковић, 1999: 93-94) Потом се у Прилогу меморандума указује на српску опасност и њену погубност по стабилност монархије, односно читаве средње Европе: "Уколико би се ове две земље, неспособне за аутономију прикључиле Србији или Црној Гори, или се чак сјединиле с њима у једну државу онда би настала једна нова творевина која би доводила у питање поседовање наших граница и мир на њима. Стварањем једне овакве словенске групације између наших пограничних покрајина Далмације, Хрватске и Славоније доспели бисмо пред једну изузетно неповољну алтернативу. Или бисмо морали анектирати цео тај словенски комплекс и тако све Словене који теже уједињењу стрпати под нашу контролу или бисмо себе изложили опасности да српско-хрватске народне масе на нашем тлу стално узнемирује привлачна снага овакве нове творевине која би из традиције и интереса била усмерена ка ширењу по основу сродности порекла." (Стојковић, 1999: 95) У склопу исте дипломатске преписке указује се на то који су разлози определили аустро-угарску владу да се противи ширењу Црне Горе на јадранској обали. У једном телеграму из Санкт Петербурга указује се на противљење грофа

Ђуле Андрашија, аустро-угарског министра спољних послова, оваквом ширењу Црне Горе. Андраши је недвосмислено изразио бојазан “да ће то погодovati шверцу, уколико се Црној Гори омогући приступ јадранској обали”. (Стојковић, 1999: 88)

Садржина преписке која је вођена у последњој четвртини XIX века сама по себи је закључак. Уз наведене анализе балканских државно-правних процеса у контексту Источног питања упућује на савремено доба и на историју државе и права као науку о садашњости и будућности, којој је прошлост само средство, а садашњост и будућност предмет. У колико се уклоне датуми и имена актера, наведене анализе се могу сместити у контекст било ког догађаја савремене Источне кризе. Због тога се може закључити и да све наведене анализе отварају много више питања од понуђених одговора.

Литература

Вучковић, В, (1957). *Српска криза у Источном питању 1842-43*, Београд: Просвета.

Јанковић, Д, Мирковић, М (1989). *Државно правна историја Југославије*, Београд : Научна књига.

Екмечић, М, (1996). *Предговор трећем издању*. У Поповић, В (аут). *Источно питање*, Београд: Службени лист СРЈ.

Поповић, В, (1996). *Источно питање*, Београд: Службени лист СРЈ.

Ранђеловић. Н, (2008). *Протокли Париског конгреса*, Ниш: Зограф.

Ранђеловић, Н, (2009). *Историја права II – Основи српске историје права*, Ниш: Свен.

Sorel, A (1878). *La Question d' Orient au 18 - eme siecle. La partage de Pologne et le traite de Kainardii*, Paris: Librairie Plon.

Стојковић, М (1999). *Балкански уговорни односи*, Београд: Службени лист СРЈ.

Стојичић, С, Ранђеловић, Н (1998). *Берлински конгрес и српско питање*, Ниш: СКЦ.

Џвијић, Ј (1995). *Балканско полуострво (избор)*. У Матић, Б (прир). *Тајна Балкана*, Београд: СКЦ. 90-98.

Nebojša Ranđelović, LL. D.

Full Professor,

Faculty of Law, University of Niš

**THE EUROPEAN POWERS, SOUTH SLAVIC ETHNIC SPACE
AND THE EASTERN CRISIS IN THE 19TH CENTURY**

Summary

The Eastern Question is a historical and political concept pertaining to specific events in the XIX century, including to a long-term process known as the Eastern Crisis. This process marked the entire XIX century and its prolonged effects are present even today. In the context of forging and dissolving great alliances, whose outlets and outcomes were agreed in congresses of the European great powers of that time, the Balkan nations were frequently subject to competing influences. Due to their diverse and often incompatible socio-historical heritage, they had difficulty in finding the right paths to constitutionalize and develop their statehood. Considering that the scope of this article does not provide sufficient space for a comprehensive coverage of this issue, the paper focuses on the important moments and influences that marked the development of statehood and legal order in the Balkans. The reflection of diverse influences on the Balkan nations may best be illustrated and observed through the distinctive features underlying the development of Croatia's statehood, the clash of conflicting interests of the East and the West (both de jure and de facto) in the development of the Serbian state of law, the specificities in establishing the Bulgarian state, and the idiosyncratic knot of ethnic and religious legacy of Bosnia and Herzegovina. All things considered, the solution to this problem is still out of sight.

Key words: *The Eastern Question, the Eastern Crisis, the Concert of the great powers of Europe, Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria.*